

bî ilim arasındaki yeri açıklanmıştır (nşr. Re-câ es-Seyyid el-Cevherî, İskenderiye 1410/1990, s. 77-94). *Ṭırâzü'l-Hulle* üzerine Hı-zâm Cemâleddin el-Âlûsî yüksek lisans ça-lışması yapmış (1971, Bağdat Üniversitesi Edebiyat Fakültesi), eseri Muzaffer b. Mu-hammed ed-Dimaşki *el-Müntekâ* adıyla kısaltmıştır (yazma nüshası için bk. *Fihristü'l-Kütübhaneti'l-Hidiviyye*, IV, 301-302). 2. *İktîfâfü'l-ezâhir ve iltikâfü'l-cevâhir*. Lugat ve sarfa dair önemli bilgilerle Kur'an ve hadisten, mesel ve atasözlerinden zen-gin örneklerin yer aldığı eser 2753 fiili kap-samaktadır. 760-762 (1359-1361) yılları arasında kaleme alınan eserin mukaddi-mesinde ilmin fazileti, Arap dilinin ve fiil-lerin önemi gibi konulara değinilmiş, ardın-dan eserin ithaf edildiği Artuklular'ın Mar-din kolu hükümdarı el-Melikü's-Sâlih ile diğer Artuklu hükümdarlarını öven uzun-ca bir kasideye ("Lâmiyye") yer verilmiş-tir (s. 89-98). Kitapta izlediği yöntemi açık-layan Ruaynî (s. 99-102) fiilleri sahih, ec-vef, muzaf ve mu'tel kısımlarına, bunla-rın her birini de bablara (kalıplara) göre an-lamı değişen ve değişmeyenler şeklinde bölümlere ayırarak incelemiştir. Eser ke-limelerin ilk harfine göre alfabetik olarak düzenlenmiştir (bk. bibl.). Abdullah Hâ-mîd en-Nemerî kitap üzerinde yüksek li-sans tezi hazırlamıştır (Mekke 1401, Üm-mülkurâ Üniversitesi Arap Dili ve Edebiya-tı Fakültesi). 3. *Tuhfetü'l-akrân fî mâ kūr'e bi't-teşlîş min hurûfî'l-Kur'ân* (nşr. Ali Hüseyin el-Bevvâb, Cidde 1407/1987). 745 (1344-45) yılında el-Bîre'de tamamlanan eser, mütevâtir olan ve olmayan kı-raatlere göre bir harfinin hareketi üç tür-lü okunabilen seksen sekiz Kur'an kelime-sine dairdir. Kelimeler üç türlü okunan harf-leri dikkate alınarak alfabetik sıraya göre düzenlenmiş, kurrâdan kimlerin hangi şe-klî seçtiği açıklanmış, kıraatlerin i'rab ve an-lam açısından yorumu yapılmış, şiir, ha-dis ve nesirden zengin örnekler zikredil-miştir. Kitabın temel kaynağı Ruaynî'nin hocası Ebû Hayyân el-Endelûsî'nin *el-Baḥ-rü'l-muḥîṭ* adlı tefsiridir. Eserin bilinen tek nüshası, Ruaynî'nin kardeşi Muhammed'in oğlu Ahmed tarafından istinsah edilen ve Ruaynî ile İbn Câbir'in eserlerini toplayan Paris Bibliothèque Nationale'deki bir mec-mua içinde yer almaktadır (nr. 4452, vr. 148^a-199^a). Müstensih eserin amcası Ru-aynî'ye ait olduğunu belirttiği halde İbn Câbir el-Hevvârî'ye de bu isimde bir ese-rin nisbet edilmesi (krş. *DîA*, XIX, 385) sa-mimi arkadaşlıklarından kaynaklanmış ol-malıdır. 4. *Şerḥu Elfiyyeti İbn Mu'ṭi*. Arap gramerine dair *ed-Dürretü'l-elfiy-*

ye adlı manzumenin şerhidir (yazmaları için bk. Brockelmann, *GAL*, I, 366). Müel-lif hattıyla yazılmış nüshasının on bir cilt olduğu kaydedilen eserin (İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-kâmine*, I, 340) I. cildi Hasan Mu-hammed Abdurrahman Ahmed (1414/1994, Mekke Ümmülkurâ Üniversitesi Arap Dili ve Edebiyatı Fakültesi), II ve III. cilt-leri de aynı fakültede başka öğrenciler ta-rafindan doktora tezi olarak hazırlanmış-tır. 5. *Ref'u'l-ḥicâb 'an tenbîhi'l-küttâb*. İbn Câbir'in *Kaşide mîmiyye fi'z-zâ' ve'd-ḡâd* adlı, bu iki harf sebebiyle sıkça birbi-rine karıştırılan kelimelere dair 102 beyit-lilik manzumesinin şerhidir. Kaside ve şer-hinin nüshaları Bibliothèque Nationale'de bulunmaktadır (nr. 4452/9, 11). 6. *Risâle fi's-sîre ve mevlidi'n-nebî*. Hayreddin ez-Zirikî, Dârü'l-kütübî'l-Misriyye'de bir nüs-hasının bulunduğunu kaydetmekte (*el-A'âm*, I, 274), ancak aynı isimde bir risâle İbn Câbir'e de nisbet edilmektedir (yaz-maları için bk. Brockelmann, *GAL Suppl.*, II, 6). 7. *Reddüş-şevârid ilâ hükmi'l-ḡavâ'id*. Ruaynî'nin ilk yazdığı eserlerden olup Arap gramerine dairdir.

BİBLİYOGRAFYA :

Ruaynî, *Ṭırâzü'l-Hulle ve şifâ'ü'l-gulle* (nşr. Re-câ es-Seyyid el-Cevherî, İskenderiyye 1410/1990, s. 77-94, ayrıca bk. neşredenin girişi, s. 48-49, 55-66; a.mlf., *İktîfâfü'l-ezâhir ve iltikâfü'l-cevâhir* (nşr. İdrîs Azmî İzzü'l-Arab), Ebûzâbî 1426/2005, s. 89-98, 99-102, ayrıca bk. neşredenin girişi, s. 29-67; a.mlf., *Tuhfetü'l-akrân fî mâ kūr'e bi't-teşlîş min hurûfî'l-Kur'ân* (nşr. Ali Hüseyin el-Bevvâb), Cidde 1407/1987, s. 25-26, ayrıca bk. neşredenin girişi, s. 5-15; Safedî, *el-Vâfi*, VIII, 305-307; İbnü'l-Cezerî, *Ġâyetü'n-Nihâye*, I, 151; II, 247-251; Makrîzî, *Dürerü'l-ukûdi'l-feride fi terâcimi'l-a'yânî'l-müfide* (nşr. M. Kemâleddin İzzeddin Ali), Beyrut 1412/1992, II, 314, 427-428; İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-kâmine*, I, 340-341; a.mlf., *İnbâ'ü'l-gumr*, I, 244; İbn Tağrîberdî, *en-Nücûmü'z-zâhire* (Popper), XI, 189; a.mlf., *el-Menhelü's-şâfi*, II, 270-271; a.mlf., *ed-Delîlû's-Şâfi* (nşr. Fehîm M. Şeltût), Mekke 1980, II, 697; Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah et-Tenesî, *Nazmü'd-dür ve'l-ikyân* (nşr. Nûrî Sûdân), Bey-rut 1401/1980, neşredenin girişi, s. 93-97; Sehâ-vî, *ed-Dav'ü'l-lâmî*, IX, 255-260; a.mlf., *et-Tuḥ-fetü'l-laṭife fi târihi'l-Medîneti's-şerife*, Beyrut 1993, I, 274; III, 482-484; İbnü'l-Kâdî, *Dürretü'l-ḥicâl*, I, 62; Makkarî, *Nefḥu't-ṭib*, I, 44, 47, 90; II, 559-566, 675-690; IV, 288-289; VII, 347-349, 376-377; *Fihristü'l-Kütübhaneti'l-Hidiviyye*, IV, 301-302; Brockelmann, *GAL*, I, 366; II, 14, 15, 136; *Suppl.*, II, 6, 138; Zirikî, *el-A'âm*, I, 274; S. A. Bonebakker, "Ru'aynî's Commentary on the Badî'iyya of Ibn Jâbir: A Contribution to its His-tory", *Studi in onore di Francesco Gabrieli nel suo ottantesimo compleanno*, Roma 1984, I, 73-83; a.mlf., "al-Ru'aynî", *El' Suppl.* (İng.), s. 695; A. Yaşar Koçak, "er-Ru'aynî ve Eserleri", *Nûsha*, I/2, Ankara 2001, s. 39-54; Hulûsî Kılıç, "İbn Câ-bir", *DîA*, XIX, 385.

İSMAİL DURMUŞ

RUBÂÎ (الرباعي)

Dört mısralı nazım şekli.

Arapça'da "dörtlü, dörtlülük" anlamına ge-len **rubâî** kelimesi (çoğulu rubâiyyât) ede-biyatta dört mısradan meydana gelen şi-irlere verilen addır. Farsça'da **dübeytî** (iki beyitlik şiir) yanında **terâne** ve **çihârgânî** olarak da isimlendirilir. Şems-i Kays'a gö-re (*el-Mu'cem*, s. 90) bestelenmiş rubâile-re terâne, bestelenmemiş olanlara dübey-tî denir. Rubâinin kaynağı hakkında çeşit-li görüşler vardır. Bazı şarkiyatçılara göre (L. P. Elwell – Sutton ve A. Bausani) rubâ-ının kaynağı Türk edebiyatı olup Orta As-ya'dan İran'a geçmiştir. Fritz Meier de (*Die Schöne*, s. 184) rubâinin Türk şiirinin etkisiyle ortaya çıktığını ileri sürmüş, Ba-usani, İran'a Türkistan tarafından geldi-ğini söylemiştir (*Storia*, s. 533-537). E. G. Brovne'a göre ise (*LHP*, I, 472) rubâî İran şiir dehasının en eski ürünlerindendir. M. Fuad Köprülü ile Nihad Sâmi Banarlı, eski Türk şiirindeki dörtlülükler çok benzeyen rubâinin, eski İran edebiyatına ait dörtlülük-lerle ve beste ile söylenen bir nazım şekli-nin İslâmiyet'ten sonra aruzla söylenme-siyle meydana gelmiş bir İran nazım şekli olduğu görüşünü savunmuştur (*Resimli Türk Edebiyatı Tarihî*, I, 199).

Rubâinin İran edebiyatında ne zaman ortaya çıktığı kesin olarak belli değilse de kaynağının İslâm öncesine dayandığı ve halk arasında çok kullanılan bir tür oldu-ğu bilinmektedir. Pehlevî dilinde ve Eski Farsça rubâî örneklerini bulmak için Arap-ça'ya aktarılan metinler ve Maniheizt par-çalar üzerinde çeşitli çalışmalar yapılmış-tır. İran kökenli Arap şairi Ebû Nuvâs'ın (ö. 198/813 [?]) divanında özellikle hamriy-yât ve gazel temalarında birçok rubâinin yer aldığı görülür. Rubâinin bugünkü an-lamda Fars edebiyatında ortaya çıkışıyla ilgili olarak Şems-i Kays şunları yazar: "Rû-dekî bir bayram günü Gaznî'de bir yer-den geçerken cevize oynayan çocuklar gördü. Cevizlerden birinin arkurun dışına doğru yuvarlanması ve ardından geriye dönerek çukura düşmesi üzerine bir ço-cuğun söylediği, 'Galtân galtân hemî re-ved tâ bun-i gev' (yuvarlana yuvarlana çu-kurun dibine kadar gidiyor) sözü ona hoş bir vezinde ve güzel bir nazım şeklinde gö-ründü. Rûdekî aruz kaidelerine başvura-rak bunda hezec bahrinden çıkmış vezin-lerden birini buldu. Buna aynı veznin aynı şekilden ikinci bir mısra, sonra bir ikinci beyit ilâve ettiler ve buna dübeytî adını

verdiler. Fakat bazı edipler bu şiirin dört mısra tuttuğunu düşünerek rubâî adını kabul ettiler. Bu türde ilk olarak Rûdekî temayüz etti" (*el-Mu'cem*, s. 88).

Fars edebiyatının başlangıç asrı kabul edilen IV. (X.) yüzyıl şairlerinden Rûdekî'den başka onunla çağdaş olan veya ona yakın bir zamanda yaşayan Ebû Şekûr-i Belhî ve Dakikî gibi şairlerin rubâîleri vardır. Ezrakî-i Herevî de (ö. 465/1072) çok sayıda rubâî yazmıştır. Fars edebiyatının olgunlaşma dönemi sayılan V. (XI.) yüzyılda rubâî de diğer türler gibi gelişip mükemmel hale gelmiş, bu asırda yaşayan önemli şairlerin hemen hemen hepsi rubâî söylemiştir. Gazne sarayı şairlerinden Ferruhî-i Sîstânî, Unsûrî, Menûcihrî ve Azerbaycan'da ilk Farsça şiir söyleyen şair olarak kabul edilen Katrân-ı Tebrîzî'nin rubâîleri vardır. Unsûrî'nin terâne söylemekle şöhrete kavuştuğu belirtilir. Yine bu yüzyılda rubâî mutasavvıflar tarafından yoğun biçimde kullanılmıştır. Tasavvuf heyecanını dört mısralık bir nazım kalıbı içinde ifade etmeye imkân sağladığı için bu tür daha başlangıcından itibaren sûfilerin ilgisini çekmiştir. Tasavvufî rubâînin Fars edebiyatındaki mücidi olarak Ebû Saîd-i Ebû'l-Hayr (ö. 440/1049) anılır. Aynı yüzyılda Abdullah-ı Ensârî de güzel rubâîler yazmış, yüzyılın ortalarında ölmüş olan Baba Tâhir-i Uryân tasavvuf tecrübelerini Luristan lehçesiyle karışık Farsça rubâîlerinde açıklamıştır.

Gazneliler'in ardından Selçuklular'ın ortaya çıktığı VI. (XII.) yüzyılda genellikle kaside yaygınsa da kaside şairlerinin divanlarında çok sayıda rubâîye rastlanır. Bu devrin ünlü şairlerinden Emîr-üş-şuarâ Muizzî rubâîyi methiyeye sokmuş, Mes'ûd-i Sa'd-i Selmân hapis hayatını bu türü kullanarak anlatmış, Ebû'l-Ferec-i Rûnî güzel rubâîler söylemiştir. İran edebiyatının en büyük rubâî şairi sayılan Ömer Hayyâm da bu dönemde yaşamıştır. Rubâî, gazelin ve tasavvufun zirveye çıktığı VII. (XIII.) yüzyılda da gelişme göstermiş, Ferîdüddin Attâr rubâî türüyle *Muhtârname* adında bir eser kaleme almıştır. Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin 2000 civarında rubâîsi bulunmaktadır. Bu asrın diğer önemli bir şairi de sadece rubâî söylemiş olan Baba Efdalüddîn-i Kâşânî'dir. İran edebiyatında sebk-i Irâkî denilen üslûbun ortadan kalıp yerini sebk-i Hindî üslûbuna bıraktığı VIII. (XIV.) yüzyıldan itibaren rubâî gittikçe önemini kaybetmiş, son döneme gelinceye kadar da bir varlık gösterememiştir. XX. yüzyıl İran şairlerinden olup çağdaş

İran şiirinin kurucusu sayılan Nîmâ Yûsîc eski türlerden sadece rubâîye ilgi göstermiş, onun ardından başka şairler de rubâî türünde şiirler yazmıştır.

Farsça rubâîlerin konusu çok çeşitli ise de bunları aşk, tasavvuf, felsefe ve hikmet olmak üzere üç başlık altında toplamak mümkündür. Bu başlıklar içinde methiye, sosyal ve siyasal konular, mersiye, hiciv, tasvir ve müstehcenlik gibi hususlar da yer almıştır. Rubâînin müziğiyle de yakın ilgisi vardır. Müzikî-şiir ilişkisi en çok rubâî ve gazel türlerinde görülür. Rubâî vezninde bestelenmiş şiirlere terâne denir. Terâne Farsça söylenmişse gazel, Arapça söylenmişse kavî adını alır.

Rubâîler ya birinci, ikinci ve dördüncü mısraları kafiyeli, üçüncü mısraı serbest ya da dört mısraı birbiriyle kafiyeli şekilde olur. Her mısraı birbiriyle kafiyeli rubâîlere "rubâî-i musarrâ" veya "terâne" denir. Rûdekî'nin şiirlerinde üç mısraı kafiyeli rubâîler çoğunlukta iken V. (XI.) yüzyıl şairlerinin çoğu dört mısraı kafiyeli rubâîyi tercih etmiştir. VI. (XII.) yüzyılda ise dört mısraı kafiyeli rubâîlerle üç mısraı kafiyeli rubâîler birlikte kullanılmıştır. L. P. Elwell-Sutton'a göre (*CHIr.*, IV, 656) Fars edebiyatında yazılan rubâîlerin yüzde otuzu dört mısraı kafiyeli, yüzde yetmiş üç mısraı kafiyelidir.

Rubâîler rubâî vezinleri denilen, tamamıyla bu şiire mahsus vezinlerle söylenir. Her ne kadar rubâî için on ikişerden yirmi dört ayrı vezin gösterilirse de bunlar aslında tek bir rubâî vezninden türlü aruz hareketleriyle elde edilen vezinlerdir. Bunlardan on ikisine "ahreb", on ikisine de "ahrem" vezinleri denir. Birinci grubun ilk tef'ilesi "me'ûlü", ikincisinin "me'ûlün" şeklinde olur.

Ahreb kolu. 1. Ahreb-i makbûz-i mekfûf-i mecbûb (me'ûlü, mefâilün, mefâilü, fa'l). 2. Ahreb-i makbûz-i mekfûf-i ahtem (me'ûlü, mefâilün, mefâilü, feûl). 3. Ahreb-i makbûz-i ezel (me'ûlü, mefâilün, mefâilün, fa'). 4. Ahreb-i makbûz-i ebter (me'ûlü, mefâilün, mefâilün, fa'). 5. Ahreb-i mekfûf-i ahtem (me'ûlü, mefâilü, mefâilü, feûl). 6. Ahreb-i mekfûf-i mecbûb (me'ûlü, mefâilü, mefâilü, feûl). 7. Ahreb-i mekfûf-i mecbûb (me'ûlü, mefâilü, mefâilü, fa'). 8. Ahreb-i mekfûf-i ebter (me'ûlü, mefâilü, mefâilü, fa'). 9. Ahreb-i mecbûb (me'ûlü, mefâilün, me'ûlü, fa'l). 10. Ahreb-i ahtem (me'ûlü, mefâilün, me'ûlü, fa'l). 11. Ahreb-i muhannik-i ezel (me'ûlü, mefâilün, me'ûlün, fa'). 12. Ahreb-i muhannik-i ebter (me'ûlü, mefâilün, me'ûlün, fa').

Ahrem kolu. Ahreb kolundan türemiş olup buna göre daha az kullanılmıştır. 1. Ahrem-i ahreb-i mekfûf-i mecbûb (me'ûlün, me'ûlü, mefâilü, fa'l). 2. Ahrem-i ahreb-i mekfûf-i ahtem (me'ûlün, me'ûlü, mefâilü, feûl). 3. Ahrem-i ahreb-i ezel (me'ûlün, me'ûlü, mefâilün, fa'). 4. Ahrem-i ahreb-i ebter (me'ûlün, me'ûlü, mefâilün, fa'). 5. Ahrem-i muhannik-i ahreb-i ahtem (me'ûlün, me'ûlün, me'ûlün, me'ûl, feûl). 6. Ahrem-i muhannik-i ahreb-i mecbûb (me'ûlün, me'ûlün, me'ûlü, fa'l). 7. Ahrem-i muhannik-i ezel (me'ûlün, me'ûlün, me'ûlün, fa'). 8. Ahrem-i muhannik-i ebter (me'ûlün, me'ûlün, me'ûlün, fa'). 9. Ahrem-i eşter-i mekfûf-i ahtem (me'ûlün, fâilün, mefâilün, fa'l). 10. Ahrem-i eşter-i mekfûf-i mecbûb (me'ûlün, fâilün, mefâilün, fa'). 11. Ahrem-i eşter-i ezel (me'ûlün, fâilün, mefâilün, fa'). 12. Ahrem-i eşter-i ebter (me'ûlün, fâilün, mefâilün, fa').

BİBLİYOGRAFYA :

Şems-i Kays, *el-Mu'cem fi me'âyiri eş'âr-i R-acem* (nşr. Muhammed Kazvînî – Müderris-i Razavî), Tahran 1314 hş., s. 88, 90, 119-136; Browne, *LHP*, I, 472; A. Bausani, *Storia della Letteratura persiana*, Milano 1960, s. 527-578; F. Meier, *Die Schöne Mahsati*, Wiesbaden 1963, s. 184; Pervîz Nâtil Hânlerî, *Vezn-i Şî'r-i Fârsî*, Tahran 1345 hş., s. 272-275; Nihad Sami Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, Ankara 1971, I, 198-202; Zeynelâbidin Müttemen, *Tahavvûl-i Şî'r-i Fârsî*, Tahran 1352 hş., s. 87-105; B. Reinert, "Die Prosodische Unterschiedlichkeit von Persischem und Arabischem Rubâî", *Islamwissenschaftliche Abhandlungen* (ed. R. Gramlich), Wiesbaden 1974, s. 205-224; L. P. Elwell-Sutton, *The Persian Metres*, Cambridge 1976, s. 59-60, 134-135, 252-255; a.mlf., "The Rubâî in Early Persian Literature", *CHIr.*, IV, 633-657; F. Thiesen, *A Manual of Classical Persian Prosody*, Wiesbaden 1982, s. 166-173; Sîrûs-i Şemîsâ, *Seyr-i Rubâî der Şî'r-i Fârsî*, Tahran 1363 hş.; Celâleddin Hümâî, *Fünûn-ı Belâgat ve Şanâ'ât-ı Edebî*, Tahran 1363 hş., s. 151-154; M. Rızâ Şefîi Kedkenî, "Rûdekî ve Rubâî", *Nâmverâ-yi Duktûr Ma'mûd-i Efşâr*, Tahran 1367 hş., IV, 2330-2342; G. Lazard, "Comment traduire le robâî?", *Yâd-Nâma: In Memoria di Alessandro Bausani*, Roma 1991, II, 399-409; İskender Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, Ankara 1995, s. 450-451; Ziyâi Muvahhid, "Rubâî", *Ferhengnâme-i Edebî Fârsî* (nşr. Hasan Enûşe), Tahran 1376 hş., II, 622-624; Seyyid Ali Mir Efsâlî, "Nigâhî be-Kitâb-ı Seyr-i Rubâî der Şî'r-i Fârsî", *Ma'ârif*, XIII/3, Tahran 1375 hş., s. 303-329; H. Massé, "Rubâî", *IA*, IX, 759-761; C. H. De Fouchecour, "Rubâî", *EJ²* (İng.), VIII, 578-580.

MÜRSEL ÖZTÜRK

□ TÜRK EDEBİYATI. Rubâî nazım şekli Türk edebiyatına İran edebiyatından geçmiştir. Eski Türk şiirinde nazım biriminin dörtlük olması rubâînin Türk şa-